

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

TÜRK HALK EDEBİYATI

TOPLUMSAL BELLEKTE KIYAFETİN TÜRKÜSÜ

Yrd. Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ¹

Toplulukların millet hâline gelmesinde millî ve manevî değerler şüphesiz en önemli unsurlardır. Bu değerler yaşatıldığı sürece milletler kenetlenir. Değişik unsurlardan meydana gelen toplulukları, adına örf, adet, gelenek, görenek dediğimiz çeşitli kültürel birikimler birbirine bağlar ve onları millet haline getirir. Türküler Türk insanını millet haline getiren bu birleştirici değerlerin sese bürünmüş, notalarla örülmüş biçimidir. Türküler Türk insanının sesidir. Bu coğrafyada acıları bal eden ve âşıkların çektikleri aşk acısının dili türküler olmuştur. Anadolu'nun dört köşesinden yükselen türkü sesleri, nağmelerin büyüğü atmosferinde başka sözlerle, farklı ezgilerle ortak karakterimizi yansıtır.

Terim olarak ilk defa XV. yüzyıla ait Ali Şir Nevâî'nin Mizânü'l- Evzan (Vezinlerin Terazisi) adlı eserinde (1993) "... Ve yine bir şarkı türüdür ki ona Türkî denmektedir" sözleriyle karşımıza çıkan türkü, Türk halk edebiyatının bir nazım şekli ve türüdür. Ezgisi yönüyle diğer halk şiiri türlerinden ayrılan ve genellikle anonim olan türkülerin her şeyden önce, tamamen yerel özellikleri bünyesinde barındıran ve bir toplumun ortak ruhunu yansıtan bir kültür unsuru olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ninniler, masallar, mâniler, destanlar, efsaneler gibi ve türküler de önemli kültür aktarıcılarımızdandır. Bir toplumun sesini duymak için türkülerini dinlemek gerekir. Türküleri zaten bu dikkatle dinliyorken iki yıl önce bir radyo programıyla yollarımız kesişti ve programın adına "Esvaplı Türküler" dedik. Sözlerine giyim, kuşam ve süslenmeye dair unsurları alan türküler üzerine konuşmaya başladık. Gördük ki türküler bize toplumsal hayatın her alanıyla olduğu gibi giyim kuşamla ilgili de sonsuz veri sunuyor. Bu yüzden bildirimizin adına "Kıyafetin Türküsü" dedik.

1 Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi, dturkyilmaz74@hotmail.com

Kıyafet, insanlıkla birlikte var olan ilkel toplumdaki çağdaş topluma geçerken önemini daha fazla artıran zamanla sosyal bir olgudur (Tezcan 1983:255). Önceleri sadece örtünme ihtiyacı ile ortaya çıkmış zamanla sosyal bir olguya dönüşmüştür. İnsanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinin kökeninde koruma amaçlı olmasına karşın, gelişim sürecinde geniş kültürel işlevler yüklenmiş bir olgudur. Ekolojik koşulların toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öge aynı zamanda da kültürün bir taşıyıcısıdır.

Kıyafet aslında maddi kültürün bir unsurudur ancak aynı zamanda toplumsal bir içeriğe sahiptir (Tezcan 1983:255). İlk insandan başlayarak günümüze uzanan süreçte insanlar doğdukları topraklara, geleneklerine, mesleklerine, yaşlarına, yaşadıkları bölgelere ve inançlarına göre, çeşitli giyim kuşamları ile kendilerini ifade ederler. Bu bakımdan kıyafeti kendi içinde simgeleri olan bir tür dil olarak düşünmek mümkündür. Uygarlık tarihine baktığımızda erken dönem insanların dahi sosyal statüsünü belirleyen, yaşadığı toplumun onu giymekle yükümlü kıldığı giysiler, o topluluğun geleneklerini insanlara sunmuş olduğu bir yaşam biçimi anlayışıdır.

Kıyafetin zamanla sosyal bir olguya dönüşmesiyle birlikte, kıyafet geleneksel yaşamda beden dili olarak kişinin anlatacağının ifadesi iken, modern yaşamda giyenin karakterinin ipuçlarını bünyesinde taşıyan bir araç konumunda karşımıza çıkar (Koca vd. 2008: 796).

“Giyim tarzı ve anlayışı simgesel anlatım gücü oluşturur. İnsanların yaşadığı coğrafyayı, mensup olduğu topluluğu, hangi dinden olduğunu anlamak çoğu kez bu simgesel anlatım gücü ile mümkün olmaktadır... İnsanın doğal çevresi ülkenin coğrafi konumu, ekonomik ve toplumsal yapı ve erotik etmenler bile giyimin şekillenmesinde önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Bu karmaşık görünüm ve ayrımların oluşumu dünya uygarlık tarihinin başından bu yana tüm toplumlar için geçerli bir unsur olarak karşımıza çıkar” (Koca vd. 2008: 797). Giyim tarzı, alışkanlıkları, insanoğlunun inanç ve kültürlerinden etkilenerek gelişim göstermiştir.

Kişinin kültürünün ürünüdür. Kültürel faktörler günlük yaşamımızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ne yenilip, ne giyileceğini, nerede yaşanıp, nereye seyahat edileceğini geniş ölçüde kültür belirlemektedir. Ayrıca kişiler farklı kültür yapılarında yetiştikleri için; toplumun farklı kısımlarında herhangi bir olayda birbirinden farklı davranışta bulunmaktadır (Penpece, 2006: 57). Örneğin bir göçebe ile bir yerleşik kıyafetleri aynı olamaz. Aynı şekilde Müslüman bir ulema ile Budist bir rahibin kıyafetleri de farklı olacaktır. Bu, toplumların kültür ve inanç farklılıklarının olağan sonucudur.

Özellikle geçmiş yüzyıllarda kimliği ifade eden başlıca araç giyim olmuştur. Giyim, tüketimin en görünür biçimlerinden biri olarak kimliğin kurulmasında önemli bir rol oynar. Giyim tercihleri insanların hem belirli bir zaman dilimine uygun görünüşlere (diğer bir deyişle moda) ilişkin güçlü normları, hem de olağanüstü bir seçenek zenginliğini barındıran kültürün belirli bir biçimini kendi amaçları doğrultusunda nasıl yorumladıklarını incelemek için eşsiz bir alan sağlar (Crane, 2000: 11).

İnsan vücudunu korumak amacı ile başlayan ve çeşitli etkenler ile biçimlenen; vücudun örtüsü, baş, süsleme ve kullanılan gereçler gibi katmanlarla oluşturulan kıyafet olgusu yaşam ko-

şulları ile yaşam felsefesinin ve halk kültürünün ortak bir sembolüdür. Yaşanılan coğrafya, üretim malzemeleri, iklim, eğitim, sosyal ve kültürel değerler, giyim-kuşam kültürünü etkilemektedir. Pek çok etkenle biçimlenen bu maddi kültür öğesinin adlandırılmaları, renkleri ve çeşitli özellikleri türkü, mani, atasözü gibi sözlü kültür ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Yeşil yazma başında	Çorabın ağzına bak
Oyaları kaşında	Destele bağına bak
Yeter beni beklettin	O yar aklına düşünce
Çeşmelerin başında	Tercan'ın dağına bak
Sarı ipek bükerim	Sarı yazma incesi
Hasretliğin çekerim	Dağların yeşilcesi
Perşeminden bir tel ver	Gitti daha gelmiyor
Perçemini dikerim	Gönlümün eğlencesi

“Kumaşına bak bezini al, anasına bak kızını al” atasözünde ailenin çocuğun hayatındaki yerine vurgu yaparken, kumaşın üretim kalitesiyle ilgili benzetmeden yararlanılmıştır. 1940'lı yıllarda Yozgat'ın bir köyünde acil bir durumda komşu kadınlardan beş lira para isteyen muhtarın karısına, orada bulunan bir hanımın söylediği şu dörtlük kıyafet, sosyal statü ve ekonomik durum arasındaki ilişki hakkında fikir vermektedir.

Yemenisi dolama
Eteği var ulama
Muhtar ağ'nın karısı
Beş lirayı bulama (Aksoy, 2017)

Türk kültür tarihinin en önemli yazılı kaynaklarından biri olan Kâşgarlı Mahmut'un Dîvânı'nda boyamalı, nakışlı, motifli, gümüş simli, boncuklu Uygur kıyafetleri ve ipek kumaşlar hakkında bilgi vermekte ve ütüyü ilk kez “ütük” adıyla Uygurlar'ın kullandığını ifade etmektedir. Aynı eserde kadın giyim kuşamında küpeler, işlemeler, sürmeler, taraklar, aynalar, bürgüler, kına; erkeklerinkinde ise hançerler, para keseleri, tütün torbaları, öne çıkmaktadır. Dünya giyim tarihine bakıldığında ise papirüsten başlayarak, deri, kürk, keçe, basma, ipek, kutnu, kaşmir gibi kumaşların ve terzilerin de özel bir yeri olduğu görülmektedir.

Sözlü kültür ürünlerinde giyim kuşama ilgili verilere bakıldığında türkülerde geçen giyim-kuşam ve süslenme kelimeleri zengin bir alan olarak görülmektedir. Türkülerde geçen bazı kumaş adları, renkler ve kıyafetlerle ilgili bazı özellikler bu bildirinin sınırları içinde şu başlıklar altında ele alınmıştır.

ABA

Reşat Ekrem Koçu (1967:7), kaba ve kalın bir yünlü kumaş, bu kumaştan yapılan esvap, potur, hırka, cepken olarak tarif ettiği aba için, “küçük esnaf ve ayak takımı ile dervişler, hali vakti yerinde olduğu halde yaradılışı dervişane kimseler tarafından giyilirdi” diyerek ‘aba’nın alım gücü düşük insanlar tarafından giyilen bir kıyafet olduğunu söylemektedir. Türkülerde de abanın bu özelliği ile karşımıza çıkan bir kıyafet olduğu bilgisi ile karşılaşırız.

Giysinin temel bir ihtiyaç olmaktan çıkıp, sosyal bir statü göstergesi olmaya başladığı zamanlardan itibaren aynı zamanda ekonomik bir gösterge olduğunu da biliyoruz. Kıyafetin ekonomik bir gösterge olduğu bilgisi Dede Korkut Hikâyelerinin giriş bölümündeki soylamalarda karşımıza şu şekilde çıkmaktadır: “Bu ivi harab olası ere varaldan berü dahı karnum doymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak, yüzüm yaşmak görmedi” (Ergin 1997: 76) şeklinde “solduran sop” olarak nitelendirilen kadının serzenişidir, buradaki ifadeler. Kıyafetten mahrum olmak bir yoksulluk ifadesi olarak dile getirilmiştir.

Hıdır Ersoy ve Ahmet Yamacı’dan alınan “Şu Benim Divâne Gönüm” türküsünün sözlerinde geçen aba kelimesi dünya nimetlerine meyletmeyen bu yüzden de atlas libas değil aba giymeyi tercih eden dervişane yaradılışlı bir insanın sözleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

.....

Felek Bir Gün Cana Kıyar
Bizi Kabdan Kaba Koyar
Kimi Atlas Libas Giyer
Şükür Bize Aba Düştü

.....

(Erzincan – Hıdır Ersoy, Ahmet Yamacı)

ATLAS

İpekten dokunmuş bir kumaştır, mavi, yeşil, sarı daima düz renklidir ve üzerinde hiçbir tezyini motif bulunmaz, incesi ve kalını olur. Her iki çeşidi de sertçedir. Yine Reşat Ekrem Koçu’nun (1967: 17) söylediğine göre 19. yüzyılda Osmanlı Sarayında atlas kışlık kumaş olarak kabul edilmiştir. Hafız İlyas Efendi’nin Letâif-i Enderûniye isimli eserinde kaydettiğine göre Enderrunlular arasında kışa da “atlas mevsimi” denilirmiş. Türkülere de kalın ve değerli bir kumaş olma özelliği karşımıza çıkmaktadır. Bu türkünün sözlerinde de yine dervişane üslupla karşılaşırız. Atlas gibi değerli bir kumaşla dünya güzellikleri ve bunu isteyen insan profili çizilirken, aba gibi sıradan bir kumaşla dünya güzelliklerine meyli olmayan bir dost bir posta rıza gösteren ve bununla mutlu olan insan tipiyle karşılaşırız.

....
 Bütün dünya senin olsun
 Bir dost bir post yeter bana
Atlas libas senin olsun
 Bir dost bir post yeter bana

....
(Erzincan- İpek Bayrak Süleyman Yıldız)

KADİFE

İpek ya da pamuk ve yünden yüzü tüylü bir çeşit kumaştır. 14.-15. yüzyıllardan itibaren Bursa'da dokunmuş Türk kadifeleri Avrupa pazarlarında en makbul Türk kumaşlarından biri olarak tanınmıştı. Reşat Ekrem Koçu (1967: 136) kumaşı; zengin ve kibar harcı bir kumaş olarak meşhur diye tarif eder. Aşağıda örnek verdiğimiz Cemalim türküsünde de kadifenin hali vakti kimselerce giyilen bir kumaş olduğunu görüyoruz. Ürgüp'ün varlıklı ailelerinden Cemal'in kalleşçe öldürülme hikâyesini anlatan bu türküde Cemalin ekonomik ve toplumsal statüsü hakkında türkünün içindeki "kadife" ve "cebinde parlayan dükkân anahtarı" sözleri bilgi veriyor.

.....
 Cemalin giydiği **ketenden yelek**
 Al kana boyanmış **don ile göynek**
 Sana nasip oldu ecelsiz ölmek

.....
 Cemalin giydiği **kadife şalvar**
 Dükkanın kilidi cebinde parlar
 Oğlun da çok küçük beşikte ağlar

.....
(Ürgüp- Refik Başaran, Avanoslu Selahatin, Nida Tüfekçi)

BASMA

Fransızca emprime karşılığı olan basma daha çok alt ve orta tabakada rağbet görmüş bir kumaştır. Koçu (1967:25) basmadan söz ederken şöyle söyler " ... basmalar arasında öylesine zengin ve çiçek tezyinatlı olanlar vardır ki bunlar, zengin tabakanın taze kadın ve kızlarının da isteğini çektiği halde, bir basma entari kestirip giymek imkanını bulamamışlar, basma giymek muhitlerinde hoş görülmemiştir".

Eli elekli gelin türküsünde de basmanın daha çok köy kızları tarafından giyilen bir kumaş olduğunu eli elekli, basma yelekli sözlerinden anlıyoruz.

....

Eli elekli gelin

Basma yelekli gelin

Selam verdim almadı

Katı yürekli gelin

...

(Burdur- Ahmet Yamacı, Muzaffer Sarısözen)

Cemilemin gezdiği dağlar meşeli türküsünde de üstünde basma ayağında parlak pabuçlarla hayatta dolaşan güzel bir köy kızı anlatılır.

.....

Cemile gız ne gezersin hayatta

Basma fistan parlak da pabuç ayakta

....

(Denizli Hüseyin Aktekin , Özay Gönüm)

BAYRAMLIK

Bir yıl içinde iki dini bayramda yeni, hiç olmazsa temiz kıyafet ve ayakkabı giymek toplum hayatı içinde çok önem verilen bir durumdur. En mütevazı ailelerde bile bayram günlerinde giyilmesi için hazırlanan bu kıyafetlere bayramlık, bayramlık esvap vb adlar verilir. Konfeksiyonun olmadığı terzilerin bu işi yaptığı dönemde kumaş kestirmek ve bayramlıkları onlara diktirmek adettendi. Damdan dama ip gerdim türküsünde “ne kestirdin bayramlık” sözleriyle bu anlatılıyor.

.....

Ağ yağlık gara yağlık

Söyle diline sağlık

Aziz bayramlar geldi

Ne kestirdin bayramlık

.....

(Hatay- Sıdika Şerbetçi, Muzaffer Sarısözen)

ÇARIK

Tuz ile terbiye edilerek gölgede kurutulmuş gönden yapılır, en makbul olanı manda gönünden yapılmış olanıdır. Türk köylüsünün en makbul ve en yaygın ayakkabısıdır. Yalın ayak asla giyilmez ve ayağa kalın yün çorap geçirilerek giyilir. Köylü olma sembollerinden biridir köylümüzde ve Gökte Uçan Teyyare türküsüne de şehirli olmak kravatlı olmak, köylü olmak ise

çarıklı olmak kodlarıyla girmiştir.

.....

Tarlası ayrıklıya
Ben varmam çarıklıya
 Allah nasip eylesin
 Boynu gravatlıya

.....

Şereflikoçhisar- Veli Öztürk

Çarığın çorapsız giyilmeyeceğini Ne Bek Uzağımış Boz Yerin Yolu türküsünde görüyoruz.

....

Çarık diktim çorap ördüm içine
 Güller taktım Nazifemin saçına
 Çıkamıyom komşuların içine
 Arif'im Veyis'im ille Nazifem

....

(Sivas-Şarkışla- İhsan Öztürk)

Sonuç olarak, türkülere hangi açıdan bakarsak bakalım, gündelik hayatın her alanından sahneler ve bilgilerle karşılaşırız. Günlük olaylardan hayvanların yaşamına, doğa olaylarına kadar pek çok şeyi türkülerde bulabiliriz. Beşikten mezara tarladan pazara kadar türküler bizi anlatır. Özellikle genç kuşak sözlü kültürün bütün ürünlerine bu dikkatle yaklaştığında Türk kültürüne dair pek çok şeyi de öğrenme fırsatı bulabilir. Türküler varlığını hala devam ettiren medya yoluyla aktarımı sürdürülen sözlü kültür ürünlerinden olduğu için bu tür çözümlerinin türküler için yapılması daha da önem kazanmaktadır. Giyim kuşam yaşanan zamanın, mekânın özelliklerini, geleneksel unsurları ve yaşanan dönemin düşünce yapısını yansıtıcı özelliği, maddî değerinin olması, insan emeğine ve yaratıcılığına dayalı olma özelliği gibi nedenlerden dolayı sembolik anlamlar kazanmaktadır. Tıpkı dil gibi bir gösterge sistemidir. Türküleri bu şekilde çözümlenmeye çalıştığımızda giyim kuşam ve süslenmeye dair pek çok unsurun, türkünün içinde verilmek istenen mesajı yüklenen bir sembol olduğunu görürüz. Türküler bazen de bunu renklerle yapar. Renkleri söylemek istediğine araç kılarak, asıl söylenmek isteneni bunun arkasına saklayan türkülerimizin sayısı da oldukça fazladır. Bu küçük çalışmanın boyutları genişletilerek, bütün giyim kuşam unsurlarının, renklerinin ve giyim kuşamın diğer hususiyetlerinin de dâhil edilerek türkülerdeki sembolik anlamları çözümlenmeye çalışan daha kapsamlı bir çalışma bu meselenin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR:

- Aksoy, Yahya. “Giyim Kuşam Kültürü” 04 Ekim 2017 (01 Kasım 2017) <<http://sonsoz.com.tr/giyim-kuşam-kulturu/>>
- Ali Şir Nevâî. (1993). Mizân’ül Evzan. Haz. Kemal Eraslan, Ankara.
- Crane, D., 2000, Moda ve Gündemleri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Ergin, Muharrem. Dede Korkut Kitabı. Ankara: TDK Yayınları, 1997.
- Koca, E. vd. (2008). Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam. Edit. Z. Dilek vd., 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Cilt 2, Maddi Kültür, (s. 793–808). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı.
- Koçu, R. E. (1967). Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. Ankara: Sümerbank.
- Penpeçe, D., 2006, Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tezcan, M. (1983). Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 16 (1), s.255–276.